

TRVALE UDRŽITELNÝ ROZVOJ A ÚLOHA EXTERNALIT

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ROLE OF EXTERNALITIES

Alexandr Soukup

Anotace:

Příspěvek se zabývá úlohou externalit v udržitelném rozvoji v ekonomikách vyspělých zemí. Mezi individuálními a společenskými náklady jsou rozdíly, které jsou předmětem současné ekonomické teorie. Tyto problémy souvisejí s novým pojetím ekonomického růstu v omezeném prostředí.

Klíčová slova:

Externality, udržitelný rozvoj, internalizace, společenské náklady, všeobecná rovnováha

Abstract:

The article is interested in the role of externalities in sustainable development of developed countries economies. Between individual and social costs exist differences which are subject of contemporary economic theory. These problems are connected with new concept of economic growth in limited environment.

Keywords:

Externalities, sustainable development, internalization, social costs, general equilibrium

ÚVOD

Pojem trvale udržitelného rozvoje (sustainable development) v sobě obsahuje alternativní pohled na zaměření ekonomického růstu, nikoliv maximalizaci tempa růstu, ale hledání optimálního tempa, které mimo jiné respektuje limity v podobě omezené absorpční schopnosti životního prostředí a omezeného využívání neobnovitelných zdrojů. To úzce souvisí s problematikou externalit, jejichž zkoumání se stalo v posledním období významnou součástí ekonomické teorie

Cílem článku je nastínit v hrubých rysech různá pojetí externalit v ekonomické teorii s hlavním důrazem na koncepce A.C.Pigoua a R.Coase, kteří se zabývali vztahem externalit a všeobecné rovnováhy.

Externality a všeobecná rovnováha (přístup A.C.Pigoua a R.Coase)

Všeobecná rovnováha je chápána podle ekonomické teorie (teorie blahobytu) jako stav, určitá alokace zdrojů a jiných prostředků, kdy zlepšení blahobytu jednoho účastníka nemůže být dosaženo jinak než při současném zhoršení blahobytu jiného (jiných), které je většího rozsahu než uvedené zlepšení. Projevy externalit lze z tohoto hlediska chápat jako poruchy procesů dosahování uvedeného stavu všeobecné rovnováhy na základě tržního mechanismu, tedy jako tržní selhání.

Ekonomie blahobytu se snaží přesněji stanovit, kdy trhy selhávají při dosahování optimálního výsledku a jak tuto situaci řešit. "Tržní výsledek" je porovnáván s výsledkem jiných institucionálních uspořádání. Pokud v jeho případě celkové výnosy převyšují celkové náklady více než u alternativních způsobů řešení, tj. má-li relativně vyšší čistý výnos, lze ho považovat za nejlepší řešení. Není-li tomu tak, dochází k selhání trhů. V případě externalit se často hovoří o neexistenci adekvátních trhů. Důvodem mohou být příliš vysoké náklady nebo

nemožnost vyloučit příjemce výnosů (včetně záporných) z jejich přijímání. V jiných případech se projevuje problém vlastnických práv, vymezení odpovědnosti za škodu nebo o problém t.zv. černého pasažéra.

Tržní výsledek často nebývá alokačně optimální, jestliže v rámci ekonomických procesů dochází k přelévání (spillovers) nákladů nebo výnosů od jednoho účastníka k druhému, jemuž nelze zabránit. V takovém případě bude dosažené množství externalit buďto příliš vysoké nebo příliš nízké. Typickým příkladem je průmyslové nebo agrární znečištění.

Vládní intervence, které směřují k omezení příliš velkého rozsahu externalit, mají nejčastěji formu uvalené daně nebo přímé regulace. První možnost rozpracoval A.C.Pigou, z jehož rozboru dodnes vycházejí za tímto účelem používané daně a dávky. Jejich cílem má být korekce stimulů účastníků trhu tak, aby se stav alokace zdrojů co nejvíce přiblížil bodu společenského optima. Rozsah negativní externality je pak vlastně dán rozdílem společenských a soukromých nákladů ekonomické aktivity. Nejčastěji to znamená, že daň má zvýšit individuální náklady výrobce na úroveň společenských. I když tyto daně představují nástroj intervence, nenarušují v tomto případě celkovou (společenskou) ekonomickou efektivnost z hlediska Pigouova konceptu všeobecné rovnováhy. Možnostmi a dopady přímé intervence se zabývali později K.W.Kapp a D.W.Pierce. S nárůstem vlivu tržně orientovaných koncepcí v ekonomii se tento způsob řešení problému externalit dostal spíše do pozadí.

Jinou variantu řešení (bez vládní intervence tohoto druhu) vyjadřuje t.zv. Coaseho teorém. R.Coase (1960) ve svém článku vyjádřil stanovisko, které později G.Stigler nazval Coasovým teorémem. Internalizace externalit není příliš obtížná, jestliže původci a oběti mohou spolu vyjednávat a pokud náklady na toto vyjednávání (transakční náklady) jsou nulové nebo velmi malé, účastníci mohou dosáhnout optimálního stavu bez účasti arbitra (třetí strany). I při dosažení optimálního stavu však může docházet k různým typům distribuce důchodů, protože různá institucionální (zejména vlastnická) uspořádání jednu stranu zvýhodňují a druhou znevýhodňují.

Znamená to, že vznikne stejný rozsah externalit v případě, kdy původce externality má právo znečišťovat, nemusí tedy platit pokutu za znečištění, i v případě, kdy toto právo nemá, tedy má-li poškozený právní nárok na "čisté životní prostředí". Rozdíl je tedy v tom, kdo je plátcem a kdo příjemcem platby, zda bude platit původce poškozenému, aby kompenzoval vzniklé škody, nebo poškozený původci za to, že sníží rozsah činnosti, která vede ke znečištění. Coasův teorém lze proto formulovat takto:

Jsou-li vlastnická práva vhodně definovaná, jsou-li přenosná a jsou-li transakční náklady spojené s tímto přenosem nulové, potom nemá počáteční rozdělení těchto vlastnických práv vliv na to, jakým způsobem budou zdroje v ekonomice použity.

Vhodné vymezení vlastnických práv předpokládá platnost čtyř hlavních charakteristických rysů: univerzality, exkluzivity, převoditelnosti a vymahatelnosti vlastnických práv.

Meze Coasova řešení

Výhodou řešení s použitím Coasova teorému může být skutečnost, že poškozený může být schopen odstranit škodu s nižšími náklady než původce, což znamená, že celkové náklady mohou být v takovém případě nižší. Bod všeobecného optima je tedy dosažen spíše než v případě aplikace nástrojů přímé státní intervence a dochází tedy k úspoře celkových nákladů. Tento případ však nenastává vždycky, představuje jen jednu z možností.

Uvedené předpoklady Coasova teorému nemusí být vždy splněny. Coase připouštěl, že transakční náklady nemusí být vždycky nulové nebo zanedbatelné. Navíc rozdělení odpovědnosti za škody, což je analogie vlastnických práv, samo o sobě může ovlivňovat distribuci důchodů. A konečně existují externality (např. smog v ovzduší), které se svou povahou příliš pro toto řešení nehodí. Škody mohou dopadat na subjekt, který nemůže prosadit změnu daného stavu, nebo jsou rozptýleny na příliš velký rozsah subjektů, což je právě případ znečištěného ovzduší. Řečeno s použitím terminologie Coasova teorému, transakční náklady jsou příliš vysoké.

Později byly objeveny ještě dodatečné předpoklady platnosti Coasova teorému, nutné pro výsledek modelové analýzy adekvátní jeho závěrům. Uvažujme situaci, kdy tržní subjekt užívá dva statky, z nichž jeden je statek - externalita. Tohoto výsledku je dosaženo, je-li kvazilineární charakter preferencí spotřebitele běžného statku a statku - externality, důchodová elasticita poptávky po změně externality a poptávky po běžném statku je nulová, a konečně externalita a běžný statek nemají mezi sebou substituční vztah. Tyto předpoklady vymezuje indifferenční analýza uvedené situace. Protože nelze předpokládat, že by všechny tyto předpoklady byly ve všech případech splněny, lze říci, že platnost Coasova teorému je velmi omezena.

Pervasivní externality

Vedle těchto externalit zkoumaných jako jevy alespoň částečně začleněné do mechanismu tržní ekonomiky, existují ještě tzv. pervasivní externality. Autorem tohoto pojmu je H. Daly. Označuje tak externality s vysoce negativními, až ireverzibilními dopady na fungování civilizace (zejména ekologické rovnováhy), sem patří např. dopady kácení tropických pralesů, změny klimatu apod.

V nejširším pojetí lze externality chápat jako projevy interakce ekonomických procesů a okolí, ve kterém probíhají. Dopady těchto projevů jsou v tomto případě nezvratné a přesahují rámec běžné ekonomické teorie. Různé mechanismy náhrady škod mezi firmami a jinými subjekty ztrácejí smysl.

ZÁVĚR

Externality jsou součástí předmětu ekonomické teorie od konce 19. století. První se jimi zabýval A. Marshall a později A. C. Pigou. Oba ekonomové je chápali jako vnější vlivy ekonomické činnosti, a to jak negativní, tak i pozitivní

V jiné části ekonomické teorie jsou pojímány v zásadě jako tržní selhání, což je poněkud užší teoretická koncepce, umožňuje však analýzu externalit v souvislosti s utvářením a porušováním dílčí a zejména všeobecné rovnováhy. Toto pojetí, které v historii ekonomického myšlení počal rozvíjet A.C. Pigou, je vlastní ekonomii blahobytu. Řešení problému externalit podle Pigoua a dalších ekonomů tohoto směru spočívá ve stanovení dávek a daní, v aplikaci nástrojů vládní intervence, které napomohou odstranit rozdíl mezi společenskými a individuálními náklady ekonomické činnosti vytvářející externality.

Řešení na základě t.zv. Coasova teorému naopak zdůrazňuje výhody tržního přístupu. Za určitých vymezených předpokladů je efektivnějším řešením dohoda účastníků při odstraňování následků negativních externalit (škod). Jeho aplikace je však možná, případně vhodná jen v některých případech. Zkoumání těchto dvou ekonomických teoretiků jsou důležitým příspěvkem při zkoumání externalit a možností jejich začlenění do tržní ekonomiky.

V ekonomické teorii existuje i pojetí t.zv. pervasivních externalit, tedy takových, které nelze začlenit do ekonomického systému, případně jen velmi obtížně. Přesto, že jde jen o menší část daného fenoménu, i zkoumání jejich projevů má svůj význam.

Literatura:

Coase, R.: "The Problem of Social Costs," In: Journal of Law and Economics, October 1960, No.3, pp. 1 - 44

Daly, H.: Steady State Economy, Freeman, San Francisco, 1976

Jaffe, J.: The "Coase Theorem": A Reexamination - Comment, In: The Quarterly Journal of Economics, Vol. 89, No. 4, November 1975, pp. 660 - 661

Pierce, D. - Turner, R.: Economics of Natural Resources and the Environment, Harvester Wheatsheaf, 1990

Posner, R.: Nobel Laureate: Ronald Coase and Methodology, In: The Journal of Economic Perspectives, Vol. 7, No. 4, 1993, pp. 195 - 210

Kontaktní adresa:

Ing. Alexandr Soukup, CSc, Katedra ekonomických teorií, Provozně ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita, Kamýcká 129, Praha 6 - Suchbátka, tel.: 224382316